

تعیین حد آستانه تحمل به شوری و اثرات استفاده از آب شور بر عملکرد و اجزای عملکرد دانه شنبليله (*Trigonella foenum-graceum*)

محمد حسین بناکار^۱، حمزه امیری^{۲*}، غلامحسین رنجبر^۳ و محمد رضا سرافراز اردکانی^۴

^۱ گروه زیست شناسی، دانشکده علوم، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران و مرکز ملی تحقیقات شوری، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، یزد، ^۲ گروه زیست شناسی، دانشکده علوم، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ^۳ مرکز ملی تحقیقات شوری، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، یزد، ^۴ گروه زیست شناسی، دانشکده علوم، دانشگاه یزد، یزد
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۴، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۴/۲۴)

چکیده

این تحقیق به منظور تعیین حد آستانه تحمل به شوری و ارزیابی اثرات مصرف آب شور بر عملکرد و اجزای عملکرد دانه در سال ۹۷-۱۳۹۶ در گلخانه تحقیقاتی مرکز ملی تحقیقات شوری انجام شد. تیمارهای مورد نظر شامل هفت سطح شوری آب (۱۲، ۱۰، ۸، ۶، ۴، ۲، ۰/۵ دسی زیمنس بر متر) بود که از اختلاط آب شور زیرزمینی (۱۴ دسی زیمنس بر متر) و آب غیر شور حاصل گردید. طرح آماری مورد استفاده به صورت بلوک کامل تصادفی با سه تکرار بود. بر اساس نتایج حاصله، اعمال شوری موجب کاهش طول نیام، وزن نیام، تعداد دانه در نیام، تعداد دانه در بوته، تعداد دانه پر در بوته، نسبت دانه پر به پوک، وزن خشک اندام هوایی، وزن کاه، وزن هزار دانه، عملکرد دانه، شاخص برداشت و کارایی مصرف آب و افزایش درصد دانه پوک گردید. همچنین، شوری میزان تریگونلین و آلکالوئید کل دانه را افزایش داد. بیشترین مقدار این افزایش به ترتیب از اعمال شوری ۶ و ۸ دسی زیمنس بر متر بدست آمد. اگرچه تنش شوری بر اغلب صفات مورد مطالعه اثر بازدارنده داشت، ولی روند این تأثیر بسته به نوع صفت متفاوت بود. بر اساس مدل خطی، حد آستانه تحمل به شوری شنبليله ۱/۳۰ دسی زیمنس بر متر و شیب کاهش عملکرد آن ۸/۶۴ درصد برآورد گردید. مطابق با مدل‌های غیر خطی، کاهش ۱۰ و ۲۵ درصدی عملکرد نسبی دانه به ترتیب در شوری عصاره اشباع خاک ۲/۴۶ و ۴/۱۹ دسی زیمنس بر متر اتفاق افتاد. بر اساس نتایج، شوری که در آن عملکرد دانه به اندازه ۵۰ درصد کاهش یافت، در شوری خاک ۶/۵۱ دسی زیمنس بر متر مشاهده شد. بنابراین، بر اساس اعداد حد آستانه تحمل به شوری، شیب کاهش عملکرد و شاخص تحمل به شوری (۷/۵۴)، می‌توان شنبليله را از نظر عملکرد دانه در گروه گیاهان نسبتاً حساس به شوری طبقه‌بندی کرد.

کلمات کلیدی: آلکالوئید، بقولات، تریگونلین، شورورزی، کارایی مصرف آب، مدل‌های تجربی

مقدمه

گونه *T. foenum-graecum* از زمان‌های قدیم برای اهداف مختلف در برخی مناطق به‌ویژه یونان، مصر و آفریقای شمالی مورد کشت قرار گرفته‌اند. از نظر تاریخی، شنبليله از قدیمی‌ترین گیاهان دارویی شناخته شده است که در ابتدا به عنوان یک داروی چینی معرفی شد (زرگری، ۱۳۷۱؛

شنبليله (*Trigonella Foenum-graecum* L.) از گیاهان دارویی است که در طب سنتی ایران و جهان سابقه مصرف دیرینه داشته و خواص درمانی فراوانی برای آن ذکر شده است (حسن زاده و همکاران، ۱۳۸۹). گیاهان جنس *Trigonella* به‌ویژه

Amuthaselvi and Ambrose, 2016). مهم‌ترین ماده مؤثره شنبليله، آلکالوئید تريگونلین است که خواص دارویی مهمی از قبیل ضد درد، ضد سرطان، ضد میگرن، ضد دیابت، صفرآور، ملین، کاهش دهنده کلسترول، تری‌گلسرید، چربی و پرفشاری خون، رفع التهاب و بسیاری از اثرات مفید دیگر برای آن گزارش شده است. دانه شنبليله علاوه بر تريگونلین، دارای ساپونین‌ها، روغن‌ها، ترکیبات موسیلاژی، فلاونوئیدها، ترکیبات پروتئینی، املاح معدنی، کربوهیدرات‌ها، استرول‌ها و کومارین است (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۰؛ حسن‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹؛ زرگری، ۱۳۷۱؛ Amuthaselvi and Ambrose, 2016; Moradikor et al., 2013; Petropoulos, 2002; Tsay et al., 2016).

تنش شوری کشت و تولید بسیاری از گیاهان زراعی و دارویی مرسوم را با محدودیت‌هایی مواجه ساخته است. نگاهی گذرا به وضعیت اقلیمی ایران نشان می‌دهد که مناطق خشک و نیمه‌خشک اغلب در قسمت‌های مرکزی ایران پراکنده‌اند و شوری در این مناطق یکی از عوامل محدودکننده تولید گیاهان زراعی به‌شمار می‌رود (بناکار و همکاران، ۱۳۹۱). تنش شوری رشد گیاهان را از راه‌های گوناگون تحت تأثیر قرار می‌دهد. ابتدا، حضور نمک در خاک با کاهش پتانسیل آب، ظرفیت جذب آب گیاه را کاهش داده و از این طریق موجب کاهش سرعت رشد می‌گردد. در اغلب موارد، شوری طی یک فرایند دو مرحله‌ای رشد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از نظر متابولیسی، شوری موجب آسیب غشا، عدم توازن مواد غذایی، تغییر سطوح تنظیم‌کنندگان رشد و مهار آنزیمی می‌گردد. غلظت‌های بالای نمک می‌تواند اثر مخربی بر متابولیسم گیاه، از بین رفتن هومئوستازی سلولی و عدم جفت شدن فرایندهای عمده فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی، داشته باشد (Hasanuzzaman et al., 2013). گونه‌های گیاهی تفاوت‌های قابل توجهی را از نظر تحمل به شوری نشان می‌دهند و بنابراین کاشت گیاهان زراعی متحمل به شوری از دیرباز به‌عنوان یکی از راه‌های بهره‌برداری از اراضی شور مطرح بوده است. بررسی منابع نشان می‌دهد که شنبليله از گیاهان دارویی

است که از نظر تحمل به شوری مورد توجه بوده و پژوهش‌های متعدد و پراکنده‌ای بر روی آن انجام شده است. در آزمایشی اثر سطوح مختلف شوری (صفر، ۴۰، ۸۰، ۱۲۰، ۱۶۰ میلی‌مولار کلرید سدیم) بر رشد و تجمع برخی عناصر در سه توده شنبليله بررسی و معلوم شد که افزایش شوری موجب کاهش ارتفاع، طول ریشه، تعداد برگ و وزن ریشه و اندام هوایی گردید (ارچنگی و همکاران، ۱۳۹۱). بررسی تغییرات رشد هشت توده بومی شنبليله در تنش شوری نشان داد که شوری موجب کاهش ارتفاع، تعداد انشعاب، طول و وزن ریشه، اندام هوایی و میوه گردید و توده مشهدی بیشترین ارتفاع بوته را دارا بود (فرهادی و همکاران، ۱۳۹۴). مطالعات سطوح مختلف شوری (۰/۲۱، ۵، ۷/۵، ۱۰، ۱۲/۵، ۱۵ دسی‌زیمنس بر متر) روی پارامترهای رشد شنبليله نشان داد که تمام دانه‌رست‌ها تا شوری ۷/۵ دسی‌زیمنس بر متر زنده بودند، ولی در شوری‌های بالاتر ۸۰ و ۴۰ درصد از دانه‌رست‌ها به ترتیب در شوری‌های ۱۰، ۱۲/۵ و ۱۵ دسی‌زیمنس بر متر زنده ماندند (Zahir and Hussein, 2010).

در بررسی اثرات تنش شوری (صفر، ۵۰، ۷۵، ۱۰۰، ۱۵۰ میلی‌مولار کلرید سدیم) بر برخی گونه‌های شنبليله، صراحی نویر و همکاران (۱۳۸۹) نشان دادند که شوری موجب کاهش وزن تر و خشک و افزایش قندهای محلول و قندهای احیاکننده گردید. مطالعات Chowdhury و همکاران (۲۰۱۴) روی شنبليله نشان داد که شوری رشد گیاه و عملکرد دانه را تحت تأثیر قرار داد. در مرحله جوانه‌زنی، هنگامی که شوری خاک از ۴ دسی‌زیمنس بر متر بالاتر رفت میزان تلفات دانه‌رست‌های شنبليله به مقدار زیادی تحت تأثیر قرار گرفت. با این وجود، در مراحل بعدی رشد تا زمان رسیدگی، شنبليله توانست شوری‌های بالاتر (۱۲-۴ دسی‌زیمنس بر متر) را تحمل کند. در زمان رسیدگی، اعمال تنش شوری ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر نتوانست تأثیر قابل توجهی بر بقا گیاهان داشته باشد. این آزمایش نشان داد که اعمال شوری بالاتر از ۸ دسی‌زیمنس بر متر طی جوانه‌زنی و مرحله رشد رویشی ممکن است عملکرد محصول را ۴۰-۳۰ درصد کاهش دهد.

انتقال گروه متیل S- آدنوزیل متیونین به نیکوتینیک اسید ساخته می‌شود. معلوم شده است که تریگونلین موجب پایداری فعالیت این آنزیم شده، به‌عنوان تنظیم‌کننده چرخه سلولی عمل کرده و به‌عنوان یک اسمولیت سازگار در پاسخ به تنش شوری و کم آبی کار می‌کند (Cho et al., 1999). به‌نظر می‌رسد شنبلیله به‌علت دارا بودن آلکالوئید تریگونلین بتواند از طریق تنظیم اسمزی تنش‌های محیطی نظیر شوری و خشکی را تحمل نماید.

در مطالعات تحمل به شوری، مدل‌های مختلف تجربی برای بررسی واکنش گیاهان به شوری مورد استفاده قرار گرفته‌اند. یکی از این مدل‌ها، مدل سه قسمتی خطی پیشنهادی توسط Maas و Hoffman (۱۹۷۷) است، هنگامی که شوری (EC) بین صفر و حد آستانه (a_0) باشد، عملکرد نسبی (Y) برابر ۱۰۰ درصد بوده و هیچگونه کاهش عملکردی دیده نمی‌شود. با این وجود، در شوری‌های بالاتر از حد آستانه عملکرد نسبی با شیب ثابتی (I) به‌صورت خطی شروع به کاهش می‌کند (رابطه ۱):

$$Y = 100 - I(EC - a_0) \quad (\text{رابطه ۱})$$

مدل غیرخطی واکنش عملکرد گیاهان به شوری توسط Van Genuchten و Hoffman (۱۹۸۴) مطرح و نشان داده شد که با افزایش هر سطح شوری، میزان عملکرد نسبی از همان ابتدا به‌صورت غیرخطی شروع به کاهش کرده و در نقطه EC_{50} مقدار آن به ۵۰٪ کاهش می‌یابد (رابطه ۲). در این رابطه، Y_m عملکرد حداکثر در شرایط غیرشور بوده و p یک ضریب تجربی است که همیشه بالاتر از یک است.

$$Y = Y_m / [1 + (EC / EC_{50})^p] \quad (\text{رابطه ۲})$$

در ادامه بررسی واکنش عملکرد گیاهان زراعی به شوری، Steppuhn و همکاران (۲۰۰۵a) با استفاده از رابطه چند جزئی نزولی تغییر یافته، رابطه دیگری ارائه کردند که در آن کاهش عملکرد در اثر افزایش شوری را باز به‌صورت غیرخطی یا سیگموئیدی بود (رابطه ۳). پارامتر s در این رابطه شیب منحنی است که از قدر مطلق مشتق تغییرات عملکرد نسبی به تغییرات شوری محیط ($|dY/dEC|$) به‌دست می‌آید. همچنین، عبارت

در بررسی اثرات تنش شوری (صفر، ۷۵، ۱۵۰، ۲۲۵ میلی‌مولار کلرید سدیم) بر شنبلیله، نوح پیشه و همکاران (۱۳۹۹) نشان دادند که شوری در غلظت ۲۲۵ میلی‌مولار کلرید سدیم موجب کاهش معنی‌دار وزن تر و اندام هوایی و ریشه گردید. این محققین گزارش کردند که تحت تنش شوری، کاربرد نانو ذرات روی موجب تخفیف اثرات تنش شوری و بهبود شرایط رشدی گیاهان گردید. اثرات مقادیر مختلف ورمی کمپوست بر عملکرد شنبلیله تحت شرایط شور در آزمایش مزرعه‌ای بررسی و معلوم شد که مصرف ورمی کمپوست عملکرد و اجزای عملکرد را به‌طور معنی‌داری بهبود بخشید. این در حالی است که تیمار شوری در سطوح ۱۰۰ و ۲۰۰ میلی‌مولار کلرید سدیم موجب کاهش معنی‌دار ارتفاع گیاه، تعداد نیام، تعداد دانه در نیام و تعداد انشعاب گردید (Barahouee and Sabbagh, 2017).

نشان داده شده است که تنش‌های محیطی مسیرهای متابولیسم ثانویه متعددی را راه‌اندازی می‌کنند که منجر به تولید طیف وسیعی از متابولیت‌های ثانویه در گیاهان می‌شود. به‌طور معمول، پیش‌ماده این مسیرهای بیوستتزی، فرآورده‌های حاصل از متابولیسم اولیه هستند. در میان متابولیت‌های ثانویه، آلکالوئیدها گروه مهمی را تشکیل می‌دهند (Ahmed, et al., 2015). گیاهان دارویی منابعی غنی از متابولیت‌های ثانویه هستند. تولید این متابولیت‌ها، سازوکارهایی را برای مقابله با تنش یا تنظیم آن راه‌اندازی می‌کنند. یکی از این سازوکارها ساخت و انباشته‌سازی اسیدهای آمینه‌ای نظیر پرولین و گلیسین بتائین است. در برخی گیاهان آلکالوئید تریگونلین که نوعی بتائین پریدینی است در سیتوپلاسم سلول تجمع می‌یابد که تصور می‌شود به‌عنوان یک اسمولیت سازگار با متابولیسم سلولی، نقش مهمی در تنظیم اسمزی بازی کند (Tramontano and Jouve, 1997). تحت شرایط خاص، تریگونلین یکی از پیامبرهای ثانویه در سلول‌های گیاهی تحت تنش است که از تنش اکسیداتیو جلوگیری می‌کند (Kuo et al., 2004). تریگونلین (نیکوتینیک اسید بتائین) توسط آنزیم S- آدنوزیل L- متیونین: نیکوتینیک اسید N- متیل ترانسفراز (NNMT) از

به شوری بالای خاک (۱۱/۹۱ دسی‌زیمنس بر متر)، عملیات آیشویی با آب غیرشور (دارای هدایت الکتریکی ۳۷۵ میکروموس بر سانتی‌متر) جهت شستشوی املاح اضافی از منطقه توسعه ریشه و سبزشدن یکنواخت و مناسب بذور، انجام گرفت، به طوری که شوری عصاره اشباع خاک پس از آیشویی به ۳/۸۱ دسی‌زیمنس بر متر تقلیل یافت. پس از کاشت، آبیاری گلدان‌ها با آب غیرشور تا مرحله پنج برگی انجام و سپس تیمارهای شوری اعمال گردیدند. تیمارهای مورد نظر شامل هفت سطح شوری (۰/۵، ۲، ۴، ۶، ۸، ۱۰، ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر) بودند که از طریق اختلاط آب شور زیرزمینی (با هدایت الکتریکی ۱۴ دسی‌زیمنس بر متر) و آب غیرشور تأمین گردید. در جدول ۲ مشخصات تجزیه شیمیایی آب شور مورد استفاده ارائه شده است.

برای تخمین کسر آیشویی از روش ارائه شده توسط Ayers و Westcot (۱۹۸۹) کمک گرفته شد. در این تحقیق، تیمارهای شوری با در نظر گرفتن ۳۰ درصد کسر آیشویی برای شستشوی املاح و جلوگیری از تجمع آن‌ها و متعاقباً افزایش شوری در منطقه توسعه ریشه اعمال گردید. اعمال تیمار شوری به صورت تدریجی انجام گرفت تا از ایجاد شوک ناگهانی به گیاهان جلوگیری شود. آبیاری گلدان‌ها با توجه به تغییرات وزن آن‌ها و نیاز آیشویی تا رسیدن به ظرفیت زراعی بود. برای این منظور، ضمن اندازه‌گیری وزن خاک خشک گلدان (۴۸ ساعت در آون با دمای ۷۰ درجه سانتی‌گراد)، میزان رطوبت خاک در نقطه ظرفیت زراعی و نقطه پژمردگی دائم توسط دستگاه صفحات فشاری (pressure plate apparatus، مدل ۱۵۰۰، ساخت شرکت soil moisture، امریکا)، اندازه‌گیری شد. به منظور کنترل شوری خاک و جلوگیری از افزایش شوری در منطقه توسعه ریشه، عملیات آبیاری گلدان‌ها در هنگام نیاز و به مقدار معین انجام شد. قبل از هر آبیاری، برای کنترل دقیق‌تر شوری خاک و اطمینان از تجمع بیش از حد نمک در خاک، میزان شوری خاک با نصب سنسورهای کالیبره شده مخصوص اندازه‌گیری شوری خاک در عمق خاک گلدان توسط دستگاه سنجش شوری خاک (soil salinity

نمایی $(s \cdot EC_{50})$ میزان برآمدگی و یا فرورفتگی دو طرف منحنی را نسبت به EC_{50} نشان می‌دهد.

$$Y = 1 / [1 + (EC / EC_{50})^{(s \cdot EC_{50})}] \quad (\text{رابطه ۳})$$

عوامل مختلفی عملکرد محصولات زراعی را در تنش شوری تحت تأثیر قرار می‌دهند و بنابراین داشتن شاخصی برای مقایسه تحمل به شوری گیاهان می‌تواند مفید باشد (Steppuhn et al., 2005a; Steppuhn et al., 2005b). براساس پارامتر غیرخطی EC_{50} و s ، شاخص ST-index به عنوان معیاری برای مقایسه تحمل به شوری پیشنهاد شده است (رابطه ۴).

$$ST\text{-index} = EC_{50} + s \cdot EC_{50} \quad (\text{رابطه ۴})$$

با توجه به روند رو به افزایش شوری منابع آب و خاک، شناخت پتانسیل گیاهان دارویی متحمل به شوری برای بهره‌برداری از منابع آب و خاک شور حائز اهمیت است. نظر به اینکه تاکنون حد آستانه تحمل به شوری و شیب کاهش عملکرد دانه شنبليله مشخص نشده است، این تحقیق با هدف تعیین شاخص تحمل به شوری، حد آستانه تحمل به شوری و شیب کاهش عملکرد با استفاده از مدل‌های تجربی خطی و غیرخطی انجام گرفت.

مواد و روش‌ها

این تحقیق به منظور تعیین حد آستانه تحمل به شوری شنبليله توده اصفهانی و ارزیابی واکنش آن به تنش شوری با استفاده از مدل‌های تجربی تحت شرایط گلخانه‌ای انجام شد. بذره‌های شنبليله در گلدان‌های پلاستیکی به ارتفاع ۳۰ و قطر دهانه ۲۵ سانتی‌متر پر شده با خاک دارای بافت لومی شن در عمق دو سانتی‌متری در سی‌ام آذرماه ۱۳۹۶ در گلخانه مرکز ملی تحقیقات شوری در یزد کاشت شد. مشخصات فیزیکوشیمیایی خاک مورد استفاده در جدول ۱ درج شده است.

گلدان‌ها پس از پرشدن با خاک به درون گلخانه تحقیقاتی (دمای حداکثر ۲۵ درجه سانتی‌گراد، دمای حداقل ۲۰ درجه سانتی‌گراد) منتقل شدند. در طول دوره رشد، متوسط دما و رطوبت به ترتیب $22/5^{\circ}\text{C}$ و ۶۰٪ بود. قبل از کاشت، با توجه

جدول ۱- خصوصیات فیزیکوشیمیایی خاک مورد استفاده قبل از آبخوئی

ویژگی	واحد	نماد	مقدار	ویژگی	واحد	نماد	مقدار
هدایت الکتریکی	دسی زیمنس بر متر	EC	۱۱/۹۱	نسبت جذب سدیم	-	SAR	۷/۳۷
واکنش خاک	-	pH	۷/۴۸	مواد آلی	درصد	O.M.	۰/۰۲
کربنات	میلی اکی والان در لیتر	CO ₃ ²⁻	۰/۰۰	کربن آلی	درصد	O.C.	۰/۰۱
بی کربنات	میلی اکی والان در لیتر	HCO ₃ ⁻	۱/۲۱	نیترژن کل	درصد	T.N.	۰/۰۰۱
کلر	میلی اکی والان در لیتر	Cl ⁻	۶۱/۸	فسفر قابل جذب	قسمت در میلیون	P _{av}	۶/۶۴
سولفات	میلی اکی والان در لیتر	SO ₄ ²⁻	۶۶/۵۴	پتاسیم قابل جذب	قسمت در میلیون	K _{av}	۱۵۵
کلسیم	میلی اکی والان در لیتر	Ca ²⁺	۶۱/۱	شن	درصد	Sand	۸۰/۳۶
منیزیم	میلی اکی والان در لیتر	Mg ²⁺	۲۱/۱۸	سیلت	درصد	Silt	۸/۶۴
سدیم	میلی اکی والان در لیتر	Na ⁺	۴۷/۳	رس	درصد	Clay	۱۱
پتاسیم محلول	میلی اکی والان در لیتر	K ⁺	ناچیز	بافت خاک	-	Texture	لومی شن

جدول ۲- تجزیه شیمیایی آب شور مورد استفاده

نسبت جذب سدیم	کاتیون (میلی الی والان در لیتر)				آنیون (میلی الی والان در لیتر)				EC (دسی زیمنس بر متر)	
	K ⁺	Na ⁺	Mg ²⁺	Ca ²⁺	SO ₄ ²⁻	Cl ⁻	HCO ₃	CO ₃ ²⁻		
۲۴/۷۳	۰/۴۱	۱۴۱	۴۲/۸۱	۲۲/۱۹	۲۲/۳۶	۱۸۴/۵	۱/۹۸	۰/۹۲	۸/۲۶	۱۴

متعدد از آن در طول فصل رشد، اگر چه نمونه گیری از خاک تنها در انتهای فصل رشد انجام گردید، ولی پایش متعدد و منظم میزان شوری خاک قبل از هر آبیاری با استفاده سنسورهای مخصوص دستگاه سنجش شوری خاک و نیز اندازه گیری حجم آب زهکشی و هدایت الکتریکی آن بیانگر کنترل مطلوب شوری خاک بود. در جدول ۳، کل حجم آب مصرفی و متوسط شوری عصاره اشباع خاک در عمق توسعه ریشه که گیاه در طول فصل رشد با آن مواجه بوده درج گردیده است.

گیاهان برای مدت شش ماه در گلخانه رشد کرده و سپس در آخر خردادماه همزمان با رسیدگی بذرها، جهت اندازه گیری های مورد نظر برداشت شدند. پس از برداشت، نمونه های گیاهی در داخل پاکت های مخصوص قرار گرفته و جهت اندازه گیری های مورد نظر به آزمایشگاه منتقل شدند. صفاتی که در این تحقیق مورد اندازه گیری قرار گرفت شامل

bridge، مدل ۵۵۰۰، ساخت شرکت soil moisture، امریکا)، تعیین گردید.

حجم و هدایت الکتریکی آب آبیاری و نیز آب زهکش شده در تمام عملیات آبیاری برای هر یک از تیمارها، اندازه گیری شد. برای اندازه گیری هدایت الکتریکی از دستگاه EC متر پرتابل (مدل LF318، ساخت شرکت WTW، آلمان) استفاده شد. در این تحقیق مجموع دفعات آبیاری و کل حجم آب مصرفی در طول آزمایش برای تمام سطوح شوری یکسان نبود، به طوری که در سطوح پایین شوری گیاهان آب بیشتر و با فاصله کمتری دریافت می کردند، اما به تدریج با افزایش شوری آب آبیاری، میزان حجم آب مصرفی و دفعات آن کاهش می یافت. در پایان آزمایش، از خاک هر یک از تیمارهای شوری نمونه خاک از عمق توسعه ریشه توسط مینی اگر مخصوص برای تعیین هدایت الکتریکی عصاره اشباع خاک گرفته شد. با توجه محدودیت حجم خاک گلدان و عدم امکان نمونه گیری

جدول ۳- هدایت الکتریکی آب آبیاری، حجم آب مصرفی و متوسط شوری عصاره اشباع خاک

ردیف	هدایت الکتریکی آب آبیاری (دسی‌زیمنس بر متر)	کل حجم آب مصرفی (لیتر)	متوسط هدایت الکتریکی عصاره اشباع خاک (دسی‌زیمنس بر متر)		
			تکرار ۱	تکرار ۲	تکرار ۳
۱	۰/۵	۷۵/۰۱	۱/۴۶	۱/۳۷	۱/۳۷
۲	۲	۶۲/۹۹	۳/۵۲	۳/۴۸	۳/۵۷
۳	۴	۵۴/۰۱	۵/۴۰	۵/۴۵	۵/۴۳
۴	۶	۴۷/۸۸	۷/۱۵	۶/۹۷	۷/۳۰
۵	۸	۳۷/۳۸	۹/۳۶	۸/۸۲	۹/۳۶
۶	۱۰	۳۲/۳۴	۱۰/۶۹	۱۰/۷۰	۱۰/۴۱
۷	۱۲	۳۰/۲۴	۱۱/۵۱	۱۱/۵۶	۱۱/۶۲

برای تعیین مقدار تریگونلین دانه از تلفیقی از روش ارائه شده توسط Zheng و Ashihara (۲۰۰۴) و Danesh Talab و همکاران (۲۰۱۴) با اندکی تغییرات استفاده شد. در این روش، مقدار ۳ گرم پودر بذر با استفاده از متانول ۸۰٪ و MgO رفلکس شده و پس از ۳۰ دقیقه انکوباسیون در دمای ۶۰ درجه سانتی‌گراد با دور ۴۰۰۰g سانتریفوژ گردید. پس از جمع‌آوری فاز بالایی و تبخیر متانول آن توسط روتاری، عصاره متانولی حاصله در آب مقطر حل شده و پس از فیلتراسیون، جهت تعیین تریگونلین با استفاده از دستگاه HPLC-UV2070 (شرکت Jasco، ژاپن) مورد استفاده قرار گرفت. فاز متحرک شامل متانول ۷۰٪ با سرعت ثابت ۱ ml/min در طول ستون C18 بود. برای تعیین مقدار تریگونلین، غلظت‌های مختلف ۲۰-۱۰۰ mg/l از استاندارد تریگونلین خالص تهیه و مقدار ۲۰۰ μl آن به دستگاه تزریق و کروماتوگرام آن در طول موج ۲۷۶ نانومتر در زمان بازداری (TR) ۵/۸ دقیقه ظاهر شد. با محاسبه سطح زیر منحنی پیک توسط نرم‌افزار BORWIN، مقدار تریگونلین نمونه‌های مختلف تعیین و بر حسب میکروگرم بر گرم وزن خشک بذر محاسبه گردید.

طرح آماری مورد استفاده به صورت بلوک کاملاً تصادفی با سه تکرار بود. داده‌های جمع‌آوری شده این تحقیق با استفاده از نرم‌افزار SAS مورد آنالیز آماری قرار گرفتند و مقایسه میانگین‌ها پس از اطمینان از معنی‌دار بودن F در سطح پنج درصد با استفاده از آزمون چند دامنه‌ای دانکن انجام گرفت.

طول نیام، تعداد دانه در نیام، تعداد نیام در بوته، تعداد دانه در بوته، نسبت دانه پر به پوک، درصد دانه پوک، وزن نیام، وزن کاه، وزن خشک اندام هوایی، وزن هزار دانه، عملکرد دانه، شاخص برداشت و کارایی مصرف آب بود. کارایی مصرف آب از طریق تقسیم وزن خشک اندام هوایی بر مقدار آب آبیاری مصرفی در کل دوره رشد محاسبه شد. در این تحقیق همچنین، مقدار تریگونلین و آلکالوئید کل بذرهای رسیده پس از برداشت در تیمارهای مختلف اندازه‌گیری شد.

برای سنجش آلکالوئید کل، ۱۰۰ گرم پودر بذر با متانول توسط دستگاه سوکسله برای مدت ۲۴ ساعت عصاره‌گیری شد. عصاره حاصله پس از صاف‌شدن در دستگاه روتاری قرار گرفت و متانول آن در دمای ۴۵ درجه سانتی‌گراد در خلاء تبخیر گردید. بخش باقیمانده با استفاده از HCl حل شده و ۱ ml آن به قیف دکانتور منتقل و سه بار با ۱۰ ml کلروفرم شستشو داده شد. سپس، ۵ ml محلول برموکرزول سبز (BCG) و ۵ ml بافر فسفات به آن افزوده و ضمن شیک‌شدن توسط ۴ ml کلروفرم عصاره‌گیری گردید و در بالن ژوژه توسط کلروفرم به حجم ۱۰ ml رسانده شد. جذب کمپلکس کلروفرمی حاصله با استفاده از اسپکتروفتومتر در طول موج ۴۷۰ نانومتر خوانده شد. برای رسم منحنی استاندارد غلظت‌های مختلف آتروپین (صفر، ۰/۲، ۰/۴، ۰/۶، ۰/۸، ۱، ۱/۲ mg/l) مورد استفاده قرار گرفت (Shamsa et al., 2008).

نتایج

نتایج تجزیه واریانس برای صفات مختلف مورد مطالعه نشان داد که از نظر آماری تفاوت بسیار معنی‌داری بین سطوح مختلف شوری وجود داشت و اثر شوری بر تمام صفات اندازه‌گیری شده در سطح یک درصد معنی‌دار بود (جدول ۴).

نتایج نشان داد که اعمال تیمار شوری به‌طور کلی موجب کاهش طول میوه نیام شنبلیله گردید. افزایش شوری تا سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش غیرمعنی‌دار طول نیام به مقدار ۳/۵ درصد گردید. شوری در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر، طول نیام را حدود ۱۱ درصد به‌طور معنی‌داری نسبت به شاهد کاهش داد. تفاوت آماری معنی‌داری بین سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر و نیز سطوح ۶ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر از نظر تأثیر بر طول نیام مشاهده نشد. شوری در سطح ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر طول نیام را به اندازه ۱۸/۵۸ درصد نسبت به شاهد کاهش داد که بجز سطح ۸ دسی‌زیمنس بر متر با سایر سطوح شوری معنی‌دار بود. براساس نتایج حاصله بیشترین مقدار کاهش طول نیام نسبت به شاهد (۳۴ درصد) از اعمال بالاترین سطح شوری (۱۲ دسی‌زیمنس بر متر) به‌دست آمد که این کاهش نسبت به همه سطوح شوری از نظر آماری معنی‌دار بود (شکل ۱).

تأثیر شوری بر تعداد دانه در نیام در شکل ۲A نشان داده شده است. اعمال شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر کاهش معنی‌داری از نظر تعداد دانه در نیام ایجاد نکرد، اما در سطوح بالاتر، موجب کاهش بیشتر گردید. شوری در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش معنی‌دار ۶/۹ درصد در تعداد دانه نسبت به شاهد شد. براساس نتایج، تفاوت معنی‌داری بین سطوح شوری ۲ و ۴ دسی‌زیمنس بر متر و نیز بین سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر از نظر تعداد دانه وجود نداشت. همچنین، شوری در سطوح ۶، ۸ و ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر تأثیر مشابهی بر تعداد دانه در نیام نشان داد. بیشترین مقدار کاهش تعداد دانه در نیام (۲۹/۷۳ درصد نسبت به شاهد) از اعمال بالاترین سطح شوری (۱۲ دسی‌زیمنس بر متر) حاصل گردید.

نتایج این تحقیق نشان داد که اعمال شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر کاهش معنی‌داری در تعداد نیام در بوته نسبت به تیمار شاهد ایجاد نکرد، ولی در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر تعداد آن را به‌شدت کاهش داد (۳۷/۹ درصد نسبت به شاهد و ۳۴/۸۷ درصد نسبت به سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر). اعمال شوری در سطح ۶ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش بیشتر تعداد نیام در بوته گردید (۴۸/۹۴ درصد نسبت به شاهد) که نسبت به سطح شوری پایین‌تر نیز معنی‌دار بود، ولی نسبت به سطح شوری ۸ دسی‌زیمنس بر متر معنی‌دار نگردید. اگر چه اعمال سطوح پایین شوری (بالاتر از ۴ دسی‌زیمنس بر متر) کاهش شدیدی در تعداد نیام در بوته ایجاد کرد، ولی با اعمال سطوح بالاتر شوری، تعداد نیام در بوته با شیب به مراتب کمتری کاهش یافت به‌طوری‌که تفاوت آماری معنی‌داری بین سطوح شوری ۸، ۱۰ و ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر از نظر تأثیر بر تعداد نیام در بوته مشاهده نشد (شکل ۲B).

تأثیر شوری بر تعداد کل دانه در بوته شنبلیله در شکل ۳A نشان داده شده است. علیرغم اینکه شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر تغییر معنی‌داری در تعداد دانه در بوته ایجاد نکرد، ولی در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش شدید تعداد دانه در بوته به میزان ۴۲/۱۳ درصد نسبت به تیمار شاهد گردید. با افزایش سطوح بالاتر شوری، تعداد دانه در بوته کاهش بیشتری پیدا کرد، به‌طوری‌که اعمال شوری در سطوح ۶ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر تعداد دانه در بوته را به‌ترتیب به میزان ۵۴/۶۸ و ۶۳/۲۴ درصد کاهش داد. بیشترین مقدار کاهش تعداد دانه در بوته به میزان ۷۵/۸۶ درصد از اعمال بالاترین سطح شوری به‌دست آمد. با این وجود، تفاوت معنی‌داری بین سطوح شوری ۱۰ و ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر از نظر تعداد دانه در بوته مشاهده نشد.

نتایج نشان داد که تنش شوری ضمن اینکه تعداد کل دانه در بوته را کاهش داد موجب کاهش تعداد دانه پر در بوته نیز گردید. همان‌طور که در شکل ۳B نشان داده شده است، شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر تعداد دانه پر در بوته را به‌طور معنی‌داری به میزان ۱۰ درصد نسبت به شاهد کاهش داد.

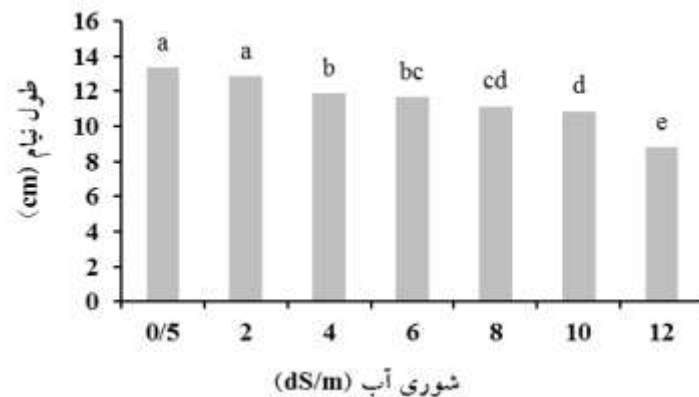
جدول ۴- تجزیه واریانس برای میانگین مربعات صفات مختلف اندازه‌گیری شده

منابع تغییر	درجه آزادی	طول نیام	تعداد دانه در نیام	تعداد دانه در بوته	تعداد دانه در بوته	تعداد دانه پر	نسبت دانه	درصد دانه	وزن نیام
تکرار	۲	۰/۰۰۰۲۳ ^{ns}	۰/۰۸۶۱۹ ^{ns}	۴/۱۰۰۵*	۱۲۲۶/۵۲*	۹۶۱/۲۳*	۱/۸۰۵۴ ^{ns}	۸/۱۱۲۴ ^{ns}	۰/۲۳۴۲*
شوری	۹	۶/۶۱۴**	۹/۶۴۵**	۵۲/۸۷۴**	۲۱۵۴۲/۹۱**	۲۱۸۱۵/۹۵**	۵۱/۸۱۰**	۴۲۱/۵۵**	۴/۴۷۵**
خطا	۱۲	۰/۱۱۹۶	۰/۲۳۷۳	۰/۶۵۷۵	۲۰۶/۱۶۰	۲۰۳/۵۳۴	۰/۷۲۳۸	۴/۵۸۸۴	۰/۰۵۰۹
ضریب تغییرات		۳/۰۰۲	۲/۹۸۹	۸/۸۲۷	۹/۱۵۳	۱۰/۴۳۷	۱۱/۹۸۰	۱۲/۶۵۴	۱۰/۶۷۶

** : معنی دار در سطح ۱٪، * : معنی دار در سطح ۵٪، ^{ns} : غیر معنی دار

ادامه جدول ۴-

منابع تغییر	درجه آزادی	وزن کاه در بوته	وزن کل اندام هوایی	وزن هزار دانه	عملکرد دانه	شاخص برداشت	کارآیی مصرف آب	آلکالوئید کل	تریگونلین
تکرار	۲	۰/۱۴۲۴۷ ^{ns}	۰/۵۸۰۵۶*	۱/۶۲۹۵*	۰/۱۴۹۳*	۸/۵۹۲۰ ^{ns}	۰/۰۱۷۱۸*	۳/۹۳۴۴ ^{ns}	۴۵۱۶/۴۸ ^{ns}
شوری	۹	۳/۵۱۸۶**	۱۳/۲۶۷**	۲۱/۲۸۵**	۳/۱۳۸**	۱۵۲/۸۰**	۰/۱۰۵۲**	۱۳۹/۴۹۱**	۴۶۴۷۶/۵**
خطا	۱۲	۰/۰۵۸۶	۰/۱۱۵۵	۰/۳۳۳۳	۰/۰۳۵۸	۱۱/۵۱۲	۰/۰۰۴۲	۳/۵۵۰۲	۷۵۹۰/۳۸
ضریب تغییرات		۹/۲۶۷	۸/۰۷۹۳	۴/۶۱۶	۱۱/۸۸۸	۹/۶۶۴	۱۲/۰۸۴	۱۰/۵۶۲	۱۰/۶۱۴

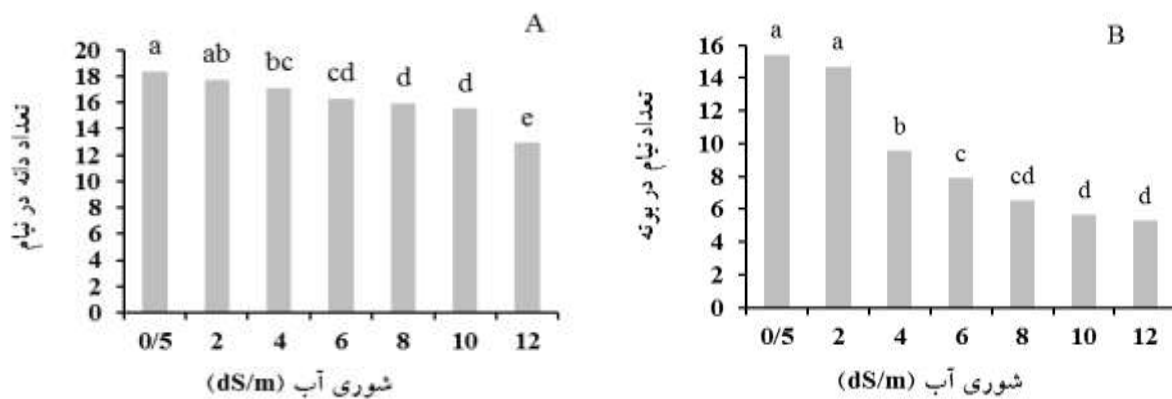
** : معنی دار در سطح ۱٪، * : معنی دار در سطح ۵٪، ^{ns} : غیر معنی دار

شکل ۱- تأثیر سطوح مختلف شوری روی طول نیام شنبلیله. مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۵٪ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی داری با یکدیگر ندارند.

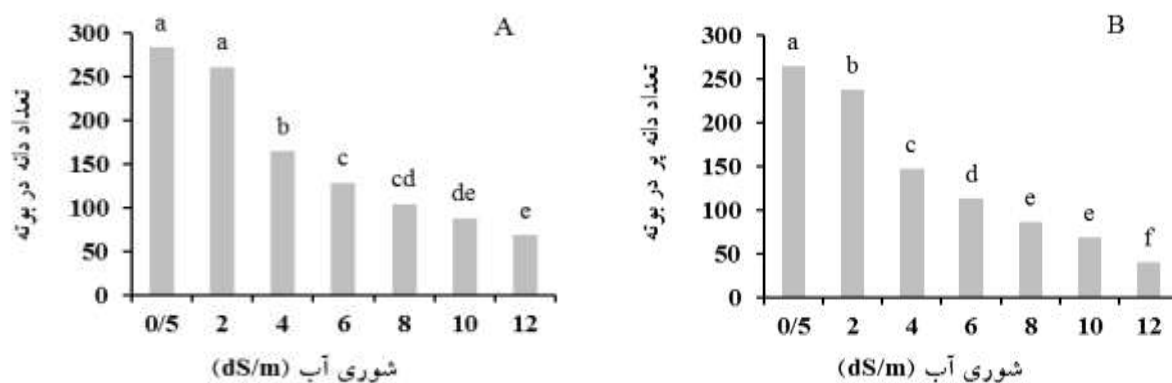
گردید. کمترین مقدار تعداد دانه در بوته از اعمال سطح شوری ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر حاصل شد. نتایج نشان داد که با افزایش شوری نسبت دانه پر به پوک کاهش یافت. شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر، نسبت دانه پر به پوک را به میزان ۲۵/۳ درصد کاهش داد. اعمال

افزایش شوری موجب کاهش بیشتر گردید، به طوری که اعمال شوری در سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر، تعداد دانه پر در بوته را به ترتیب به میزان ۴۴/۴۵ و ۵۷/۲۲ درصد کاهش داد. افزایش شوری در سطوح ۸ و ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر به ترتیب موجب کاهش ۶۷/۳ و ۷۳/۸۸ درصد در تعداد دانه پر در بوته

شکل ۲- تأثیر سطوح مختلف شوری روی تعداد دانه در نیام (A) و تعداد نیام در بوته (B) شنبليله. مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۵٪ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

شکل ۳- تأثیر سطوح مختلف شوری روی تعداد دانه در بوته (A) و تعداد دانه در پنجه (B) شنبليله. مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۵٪ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

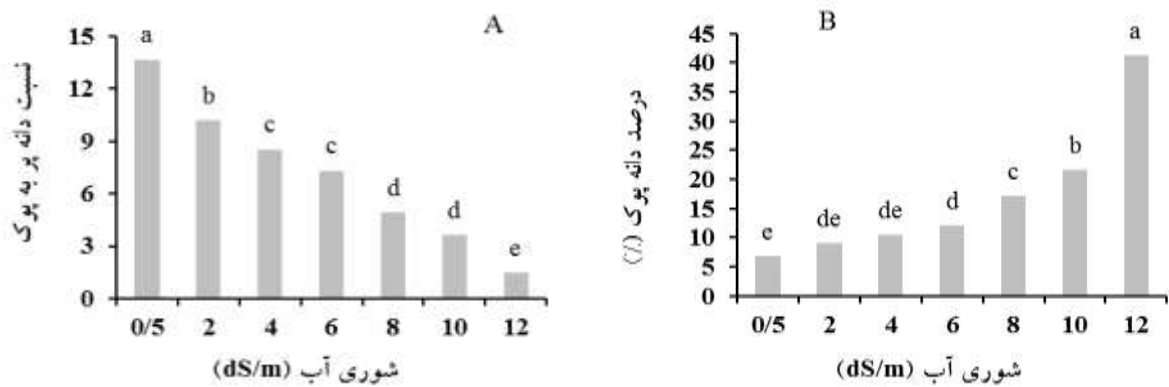
شوری در سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر، نسبت دانه پر به پوک را به ترتیب به مقدار ۳۷/۵ و ۴۶/۴ درصد نسبت به شاهد کاهش داد، اما تفاوت معنی‌داری بین آن‌ها مشاهده نشد. با افزایش تنش شوری نسبت دانه پر به پوک کاهش بیشتری پیدا کرد، به طوری که بیشترین کاهش این نسبت از اعمال بالاترین سطح شوری حاصل شد (شکل ۴A).

شوری در سطوح بالاتر شوری، درصد دانه‌های پوک افزایش بیشتری پیدا کرد، به طوری که شوری در سطوح ۸ و ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر، درصد دانه پوک را به ترتیب به میزان ۱۴۹ و ۲۱۵ درصد افزایش داد (شکل ۴B). همچنین، شوری در سطح ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر درصد دانه‌های پوک را تقریباً پنج برابر نسبت به شاهد افزایش داد.

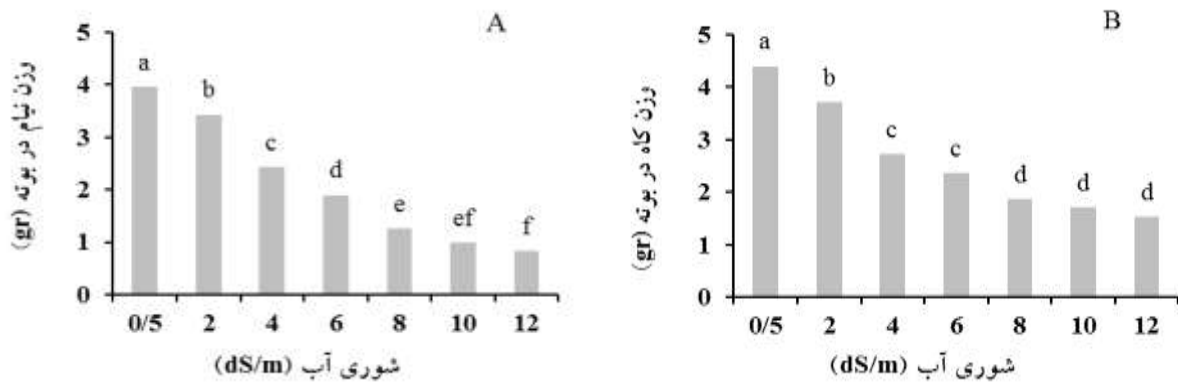
بر اساس نتایج ارائه شده در شکل ۵A، شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر وزن نیام در بوته را به میزان ۱۳/۴۶ درصد کاهش داد. با افزایش تنش شوری، وزن نیام کاهش بیشتری پیدا کرد، به طوری که شوری در سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش ۳۸/۵۷ و ۵۲/۱ درصد در وزن نیام نسبت به شاهد گردید. بر اساس نتایج حاصله، اعمال شوری در

شوری در سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر، نسبت دانه پر به پوک را به ترتیب به مقدار ۳۷/۵ و ۴۶/۴ درصد نسبت به شاهد کاهش داد، اما تفاوت معنی‌داری بین آن‌ها مشاهده نشد. با افزایش تنش شوری نسبت دانه پر به پوک کاهش بیشتری پیدا کرد، به طوری که بیشترین کاهش این نسبت از اعمال بالاترین سطح شوری حاصل شد (شکل ۴A).

با افزایش شوری درصد دانه‌های پوک افزایش پیدا کرد، ولی این افزایش تا سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر از نظر آماری معنی‌دار نبود. اعمال شوری در سطح ۶ دسی‌زیمنس بر متر موجب افزایش درصد دانه پوک به میزان ۷۵ درصد نسبت به تیمار شاهد گردید، هر چند که این افزایش نسبت به سطوح شوری ۲ و ۴ دسی‌زیمنس بر متر غیرمعنی‌دار بود. با اعمال

شکل ۴- تأثیر سطوح مختلف شوری بر نسبت دانه پر به پوک (A) و درصد دانه پوک (B) در شبلیله. مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۰۵ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

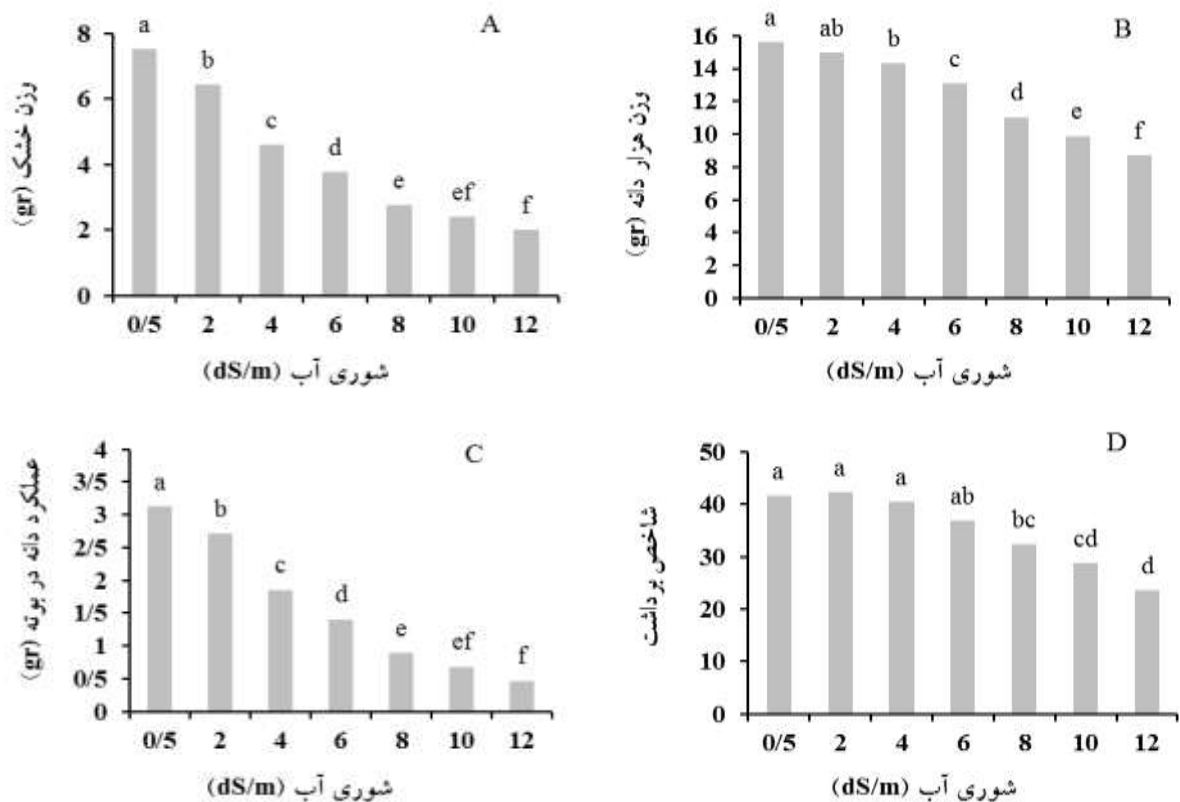
شکل ۵- تأثیر شوری روی وزن نیام (A) و وزن کاه در بوته (B) شبلیله. مقایسه I میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۰۵ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

در وزن کاه ایجاد کرد، ولی اعمال سطوح شوری بالاتر (۱۰ و ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر) تأثیر معنی‌داری بر کاهش وزن کاه نسبت به سطح شوری ۸ دسی‌زیمنس بر متر نداشت. در واقع، اگر چه اعمال سطوح شوری پایین (۲ و ۴ دسی‌زیمنس بر متر) تأثیر منفی شدیدی بر وزن کاه داشت، ولی در سطوح بالای شوری، کاهش وزن کاه با آهنگ به مراتب کندتری دنبال شد، به طوری که سطوح بالای شوری تأثیر مشابهی بر وزن کاه داشتند.

نتایج نشان داد شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر وزن خشک اندام هوایی را ۱۴/۶۲ درصد و در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر مقدار آن را به میزان ۳۹ درصد نسبت به شاهد کاهش داد. اعمال شوری در سطح ۶ دسی‌زیمنس بر متر حدود

سطوح بالاتر کاهش بیشتری در وزن نیام ایجاد کرد، به طوری که بیشترین مقدار کاهش وزن نیام (۷۹/۲۹ درصد نسبت به شاهد) از اعمال بالاترین سطح شوری حاصل گردید. همان‌طور که در شکل ۵A نشان داده شده است کاهش وزن نیام ابتدا شدید بوده و سپس با آهنگ ملایم‌تری در سطوح بالای شوری دنبال شد.

براساس نتایج ارائه شده در شکل ۵B، اعمال شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر وزن کاه را به میزان ۱۸/۳۸ درصد نسبت به شاهد کاهش داد. شوری در سطوح ۴ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر به ترتیب موجب کاهش ۳۷/۹۵ و ۴۶/۴ درصد در وزن کاه نسبت به تیمار شاهد گردید. براساس نتایج حاصله اگر چه شوری در سطح ۸ دسی‌زیمنس بر متر کاهش بیشتری

شکل ۶- تأثیر شوری بر وزن خشک اندام هوایی (A)، وزن هزار دانه (B)، عملکرد دانه (C) و شاخص برداشت (D). مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۵٪ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

هزار دانه به میزان ۴۴/۳ درصد نسبت به تیمار شاهد از اعمال سطح شوری ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر حاصل شد. نتایج تأثیر سطوح مختلف شوری بر عملکرد دانه شنبليله نشان داد که شوری عملکرد دانه را کاهش داد. این کاهش در ابتدا شدید بود، اما در سطح بالای شوری، با شدت کمتری دنبال شد (شکل ۶C). اعمال شوری در سطوح ۲ و ۴ دسی‌زیمنس بر متر، عملکرد دانه را به ترتیب به میزان ۱۳/۳۴ و ۴۰/۵۶ درصد کاهش داد. با ادامه افزایش شوری، عملکرد دانه کاهش بیشتری پیدا کرد، به طوری که اعمال شوری در سطوح ۶ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش عملکرد دانه به ترتیب به میزان ۵۴/۹۸ و ۷۱/۵۳ درصد گردید. همان‌طور که در شکل ۶C نشان داده شده است اعمال شوری در سطوح بالاتر از ۸ دسی‌زیمنس بر متر، موجب کاهش کندتر عملکرد دانه گردید. بیشترین مقدار کاهش عملکرد دانه به میزان ۸۴/۹۸ درصد نسبت به تیمار شاهد از شوری ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر به دست

۵۰ درصد کاهش در وزن خشک اندام هوایی نسبت به شاهد ایجاد کرد. اگر چه اعمال سطوح شوری بالاتر، موجب کاهش بیشتر وزن خشک اندام هوایی شد، ولی این کاهش با آهنگ به مرتب کندتری همراه بود، به طوری که تفاوت آماری معنی‌داری بین سطح شوری ۸ و ۱۰ دسی‌زیمنس بر متر و نیز بین ۱۰ و ۱۲ دسی‌زیمنس بر متر از نظر تأثیر بر وزن خشک اندام هوایی مشاهده نگردید (شکل ۶A).

نتایج این تحقیق نشان داد که وزن هزار دانه در تیمار شاهد ۱۵/۶۱ گرم بود که اعمال شوری در سطح ۲ دسی‌زیمنس بر متر وزن هزار دانه را در شنبليله به میزان ۴/۲۷ درصد کاهش داد. همان‌طور که در شکل ۶B نشان داده شده است، اعمال شوری در سطح ۴ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش معنی‌دار ۸/۳۷ درصد در وزن هزار دانه گردید افزایش شوری در سطوح ۶ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر، وزن هزار دانه را به ترتیب به میزان ۱۶/۲۳ و ۲۹/۲۲ درصد کاهش داد. بیشترین مقدار کاهش وزن

آمد.

نتایج این تحقیق نشان داد که شوری تا سطح ۶ دسی زیمنس بر متر تأثیر معنی داری بر شاخص برداشت شنبلیله نداشت، اما پس از آن شاخص برداشت به تدریج شروع به کاهش پیدا کرد (شکل ۶D). اعمال شوری در سطح ۸ دسی زیمنس بر متر موجب کاهش شاخص برداشت به میزان ۲۲/۴ درصد نسبت به تیمار شاهد گردید که با شاخص برداشت حاصل از سطح شوری ۶ دسی زیمنس بر متر اختلاف آماری معنی داری نداشت. نتایج نشان داد که اعمال شوری در سطوح ۱۰ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر بدون داشتن اختلاف معنی دار با یکدیگر، موجب کاهش شاخص برداشت دانه به ترتیب به میزان ۳۰/۷۱ و ۴۳/۴۴ درصد نسبت به تیمار شاهد شد.

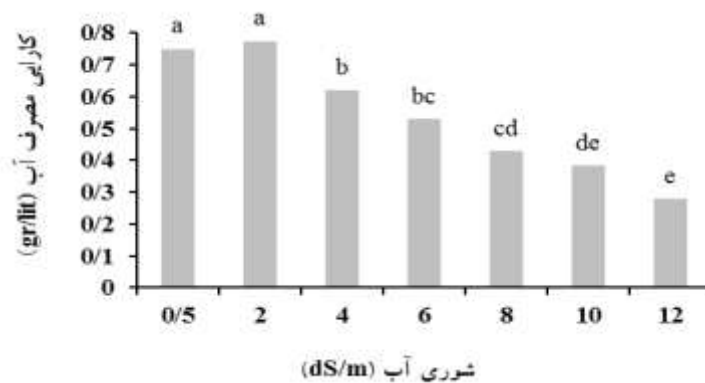
نتایج نشان داد که کارآیی مصرف آب شنبلیله در تیمار شاهد ۰/۷۵ گرم بر لیتر بود که افزایش شوری تا سطح ۲ دسی زیمنس بر متر تغییر آماری معنی داری در کارآیی مصرف آب شنبلیله ایجاد نکرد. با این وجود، اعمال شوری در سطح ۴ دسی زیمنس بر متر، کارآیی مصرف آب را به میزان ۱۷/۴۵ درصد کاهش داد (شکل ۷). شوری در سطح ۶ دسی زیمنس بر متر کارآیی مصرف آب را به میزان ۲۹/۴۷ درصد نسبت به تیمار شاهد کاهش داد، ولی این کاهش نسبت به سطح شوری ۴ دسی زیمنس بر متر و نیز سطح شوری ۸ دسی زیمنس بر متر از نظر آماری معنی دار نبود. اعمال شوری در سطح ۱۰ دسی زیمنس بر متر موجب کاهش بیشتر کارآیی مصرف آب شد، هر چند که این کاهش با کارآیی مصرف آب در سطح ۸ دسی زیمنس بر متر معنی دار نبود. کمترین مقدار کارآیی مصرف آب (۰/۲۸ گرم بر لیتر) از اعمال بالاترین سطح شوری به دست آمد که نسبت به شاهد ۴۷ درصد کاهش نشان داد (شکل ۷).

نتایج نشان داد که اعمال شوری در سطح ۲ دسی زیمنس بر متر موجب افزایش معنی دار آلکالوئید دانه به میزان ۳۹/۰۳ درصد گردید. شوری در سطح ۴ دسی زیمنس بر متر موجب افزایش بیشتر آلکالوئید دانه شد. با افزایش بیشتر شوری، آلکالوئید دانه افزایش بیشتری پیدا کرد، به طوری که اعمال شوری در سطوح ۶ و ۸ دسی زیمنس بر متر آلکالوئید دانه

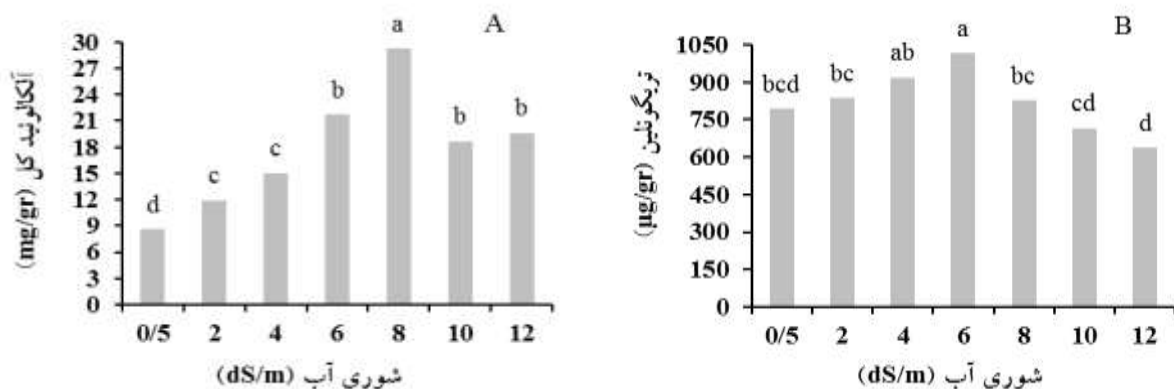
به ترتیب به میزان ۱۵۲/۵۴ و ۲۴۱/۴۲ درصد نسبت به شاهد افزایش یافت. افزایش شوری در سطوح بالاتر از ۸ دسی زیمنس بر متر، برخلاف انتظار موجب کاهش آلکالوئید دانه گردید، به طوری که اعمال شوری در سطوح ۱۰ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر، آلکالوئید کل دانه را به طور معنی داری به ترتیب به میزان ۳۶/۲۴ و ۳۳/۱۵ درصد نسبت به شوری ۸ دسی زیمنس بر متر کاهش داد (شکل ۸A). نتایج همچنین نشان داد که سطوح شوری ۶، ۱۰ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر تأثیر مشابهی بر میزان آلکالوئید کل دانه داشتند. بیشترین مقدار آلکالوئید کل دانه از سطح شوری ۸ دسی زیمنس بر متر حاصل شد.

نتایج نشان داد روند تأثیر شوری بر تریگونلین دانه تا اندازه‌ای مشابه تأثیر آن بر تغییر آلکالوئید کل دانه بود. افزایش شوری موجب افزایش میزان تریگونلین دانه شد، اما این افزایش تا سطح ۴ دسی زیمنس بر متر معنی دار نبود. همان طور که در شکل ۸B نشان داده شده است، اعمال شوری در سطح ۶ دسی زیمنس بر متر موجب افزایش معنی دار ۲۷/۷۲ درصد تریگونلین دانه نسبت به شاهد شد. با ادامه تنش شوری، میزان تریگونلین دانه برخلاف سطوح قبلی شروع به کاهش پیدا کرد، به طوری که اعمال شوری در سطح ۸ دسی زیمنس بر متر مقدار تریگونلین را به طور معنی داری به اندازه ۱۸/۴۹ درصد نسبت به سطح شوری ۶ دسی زیمنس بر متر کاهش شوری در سطوح ۱۰ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر موجب کاهش ۲۹/۴۴ و ۳۷/۱۹ درصد تریگونلین نسبت به سطح شوری ۶ دسی زیمنس بر متر گردیدند. مقدار تریگونلین دانه حاصل از اعمال سطوح بالای شوری ۱۰ و ۱۲ دسی زیمنس بر متر حتی از تیمار شاهد نیز کمتر بود، اما این کاهش از نظر آماری معنی دار نبود. بیشترین مقدار تریگونلین دانه (۱۰۱۴/۵ $\mu\text{g/g}$) مربوط به سطح شوری ۶ دسی زیمنس بر متر بود که با مقدار تریگونلین دانه حاصل از سطح شوری ۴ دسی زیمنس بر متر از نظر آماری مشابه بود (شکل ۸B).

در این تحقیق از مدل‌های مختلف تجربی برای ارزیابی تحمل به شوری شنبلیله استفاده شد. برای این منظور از صفت عملکرد دانه برای بررسی واکنش تحمل به شوری استفاده شد.

شکل ۷- تأثیر سطوح مختلف شوری بر کارایی مصرف آب شنبلیله. مقایسه میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۰۵ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

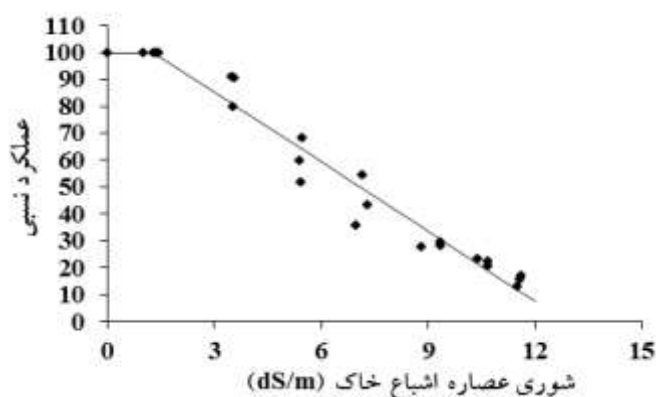
شکل ۸- تأثیر سطوح مختلف شوری بر تغییرات آلکالوئید کل (A) و نیتروژن (B) دانه شنبلیله. مقایسه I میانگین با آزمون دانکن در سطح ۰.۰۵ بوده و میانگین‌هایی که دارای حداقل یک حرف مشترک باشند اختلاف معنی‌داری با یکدیگر ندارند.

جدول ۵- روابط برازش داده‌شده برای واکنش شنبلیله به شوری با استفاده از مدل‌های تجربی

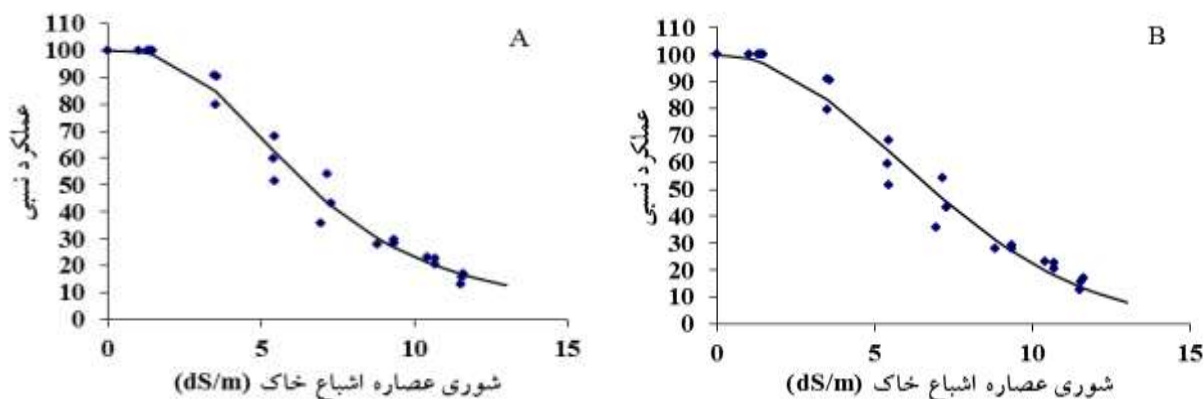
مرجع	رابطه برازش داده شده	رابطه مرجع	نوع مدل
Maas and Hoffman, 1977	$Y=100-8.64*(EC-1.30)$	$Y=100-1*(EC-a_0)$	مدل سه قسمتی خطی
Van Genuchten and Hoffman, 1984	$Y = \frac{Y_m}{1 + \left(\frac{EC}{6.51}\right)^{2.79}}$	$Y = \frac{Y_m}{1 + \left(\frac{EC}{EC_{50}}\right)^p}$	مدل سیگموئیدی
Steppuhn, Van Genuchten and Grieve, 2005a	$Y = \frac{Y_m}{1 + \left(\frac{EC}{6.51}\right)^{\exp(1.027)}}$	$Y = \frac{Y_m}{1 + \left(\frac{EC}{EC_{50}}\right)^{\exp(*EC_{50})}}$	مدل سیگموئیدی تغییر یافته
Wang et al., 2002	$Y=100*\exp[-0.00022(EC)-0.0149(EC)^2]$	$Y=100*\exp[a(EC)-b(EC)^2]$	مدل عامل نمایی دوگانه

شیب کاهش عملکرد (I) براساس مدل خطی به‌ترتیب برابر ۱/۳۰ دسی‌زیمنس بر متر و ۸/۶۴ درصد برآورد گردید. این

مطابق با مدل خطی ارائه‌شده توسط Maas و Hoffman (۱۹۷۷) و روابط مندرج در جدول ۵، مقدار حد آستانه (a_0) و

شکل ۹- تغییرات عملکرد نسبی دانه به شوری عصاره اشباع خاک مطابق با مدل خطی

شکل ۱۰- پیش‌بینی عملکرد نسبی دانه مطابق با مدل‌های غیرخطی. سیگموئیدی (A)، نمایی (B)

عملکرد دانه به صورت تدریجی از همان ابتدا به طور سیگموئیدی و یا نمایی شروع به کاهش یافتن می‌کند (شکل ۹). بر اساس مدل غیرخطی ارائه شده توسط Van Genuchten و Hoffman (۱۹۸۴)، کاهش ۱۰ و ۲۵ درصدی در عملکرد نسبی دانه به ترتیب در شوری عصاره اشباع خاک ۲/۹۶ و ۴/۳۹ دسی‌زیمنس بر متر رخ می‌دهد. همچنین، مقدار شوری که در آن عملکرد نسبی دانه به میزان ۵۰ درصد کاهش می‌یابد (EC_{50}) معادل ۶/۵۱ دسی‌زیمنس بر متر است (جدول ۵ و شکل ۱۰).

بر اساس نتایج، در شکل دیگری از مدل سیگموئیدی که در آن منحنی واکنش به شوری را به صورت نمایی پیش‌بینی شده است (Wang et al., 2002)، افزایش شوری خاک در ۲/۶۵ دسی‌زیمنس بر متر موجب کاهش عملکرد نسبی دانه به میزان ۱۰ درصد شد. همچنین، شوری خاک در ۴/۳۸ و ۶/۸۱ دسی-

بدان معنی است که مطابق با مدل خطی میزان عملکرد نسبی دانه شنبلیله تا ۱/۳۰ دسی‌زیمنس بر متر برابر ۱۰۰ درصد بوده، اما در شوری‌های بالاتر از آن به تدریج عملکرد دانه شروع به کاهش پیدا می‌کند، به طوری که مقدار کاهش عملکرد دانه معادل ۸/۶۴ درصد به ازای هر واحد افزایش شوری خاک است. بر این اساس، مطابق با مدل خطی، کاهش عملکرد نسبی دانه به میزان ۱۰ درصد در شوری عصاره اشباع خاک ۲/۴۶ دسی‌زیمنس بر متر و کاهش ۲۵ و ۵۰ درصدی عملکرد دانه به ترتیب در شوری خاک ۴/۱۹ و ۷/۰۹ دسی‌زیمنس بر متر اتفاق می‌افتد. همچنین، عملکرد نسبی دانه در شوری خاک ۱۲/۸۷ دسی‌زیمنس بر متر به صفر خواهد رسید.

سایر مدل‌های ارائه شده در جدول ۵، واکنش شنبلیله به شوری را به صورت غیرخطی پیش‌بینی می‌کنند. بر این اساس در مدل‌های غیرخطی همراه با افزایش هر سطح شوری، میزان

نمک جذب شده از خاک نمی‌تواند در بخش‌های مختلف توزیع شود. این غلظت‌های بالای نمک می‌تواند تا سرحد مرگ در درون بافت‌های گیاهی تجمع یافته و در نهایت به مرگ آن‌ها منجر گردد (Hasanuzzaman *et al.*, 2013). بنابراین، تنش شوری با سه مؤلفه کمبود آب، سمیت یونی و عدم تعادل عناصر غذایی رشد گیاهان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (Hagemeyer, 1997).

اغلب تولید ماده خشک برای مشخص ساختن واکنش گیاه به شوری بکار می‌رود. از آنجا که محتوای آبی گیاه در شرایط تنش متفاوت است، تولید ماده خشک به‌عنوان شاخص مناسبی برای ارزیابی اثرات شوری در گیاه بکار می‌رود (Hagemeyer, 1997). کاهش عملکرد زیستی یا ماده خشک در اثر تنش شوری ناشی از کاهش جذب آب، کاهش تعرق، کاهش سطح برگ، بسته شدن روزنه‌ها، کاهش فتوسنتز و فرآورده‌های فتوسنتزی است (Hagemeyer, 1997). همچنین، بنا به اعتقاد Tester و Davenport (۲۰۰۳)، ساخت پروتئین و آنزیم مستلزم وجود غلظت‌های بالایی از پتاسیم است، اما، در تنش شوری حضور مقادیر بالای یون‌های سدیم به‌جای پتاسیم موجب اختلال در الگوی پروتئین‌سازی و رشد شده که یکی از آسیب‌های مهم تنش شوری در گیاهان است (Tester and Davenport, 2003).

نتایج این تحقیق نشان داد که شوری در مجموع موجب کاهش وزن خشک اندام هوایی، وزن خشک نیام، تعداد نیام و طول نیام گردید. این کاهش با افزایش شوری شدت بیشتری یافت، به‌طوری‌که بیشترین مقدار کاهش در از اعمال بالاترین سطح شوری (۱۲ دسی‌زیمنس بر متر) حاصل گردید. این نتایج با نتایج ارائه‌شده توسط ناصری و همکاران (۱۳۹۵) مطابقت دارد. این محققین گزارش کردند که در شنبليله با افزایش شوری وزن خشک اندام هوایی و میوه نیام کاهش پیدا کرد. بنا به گزارش ارچنگی و همکاران (۱۳۹۱) با افزایش شوری وزن خشک اندام هوایی شنبليله به تدریج کاهش پیدا کرد، به‌طوری‌که بیشترین مقدار کاهش در غلظت ۱۶۰ میلی‌مولار کلرید سدیم (تقریباً معادل ۱۶ دسی‌زیمنس بر متر) آب آبیاری حاصل

زیمنس بر متر منجر به کاهش عملکرد نسبی دانه به ترتیب به میزان ۲۵ و ۵۰ درصد خواهد گردید (جدول ۵ و شکل ۱۰). براساس رابطه چند جزئی نزولی تغییر یافته که شکل دیگری از مدل سیگموئیدی می‌باشد، کاهش عملکرد در اثر افزایش شوری را به‌صورت غیرخطی نشان می‌دهد. در این رابطه، پارامتر s شیب منحنی می‌باشد که از قدر مطلق مشتق تغییرات عملکرد نسبی به تغییرات شوری محیط ($|dY/dEC|$) به‌دست می‌آید. در این رابطه، عبارت نمایی ($s \cdot EC_{50}$) میزان برآمدگی و یا فرورفتگی دو طرف منحنی را نسبت به EC_{50} نشان می‌دهد. براساس پارامتر غیرخطی EC_{50} و s ، شاخص تحمل به شوری (ST-index) به‌عنوان معیاری برای مقایسه تحمل به شوری پیشنهاد شده است. در این تحقیق، مقدار EC_{50} و s ضریب s به ترتیب ۶/۵۱ دسی‌زیمنس بر متر و ۰/۱۵۸ به‌دست آمد. با قراردادن این اعداد در رابطه (۴)، شاخص تحمل به شوری (ST-index) برای شنبليله ۷/۵۴ محاسبه گردید.

بحث

معمولاً حساس‌ترین پاسخ به شوری کاهش رشد است که این کاهش در ارتفاع گیاه و عملکرد زیستی منعکس می‌شود. کاهش ارتفاع گیاه به‌علت کاهش رشد طولی سلول‌هاست. تنش شوری در ابتدا رشد سلول‌های گیاهی را از طریق اثر بر روی فشار تورژسانس سلول تحت تأثیر قرار می‌دهد. کاهش فشار تورژسانس در اثر شوری مهم‌ترین عامل بازدارندگی رشد گیاهان تحت شرایط شور شناخته شده است (Mirmohammadi Meybodi and Qreyazi, 2002; Volkmar *et al.*, 1997). سازوکارهایی که شوری رشد گیاه را تحت تأثیر قرار می‌دهد به مقیاس زمانی که گیاه در معرض شوری قرار گرفته است بستگی دارد. شوری طی یک فرایند دو مرحله‌ای باعث کاهش رشد می‌گردد (رنجبر و آناقلی، ۱۳۹۷). در اولین مرحله، شوری ظرفیت جذب آب توسط گیاه را از طریق پایین بردن پتانسیل آب خاک کاهش داده و بنابراین موجب کاهش رشد شده که می‌تواند تا هفته‌ها به طول بیانجامد. به‌دنبال آن در دومین مرحله آسیب واقعی نمک اتفاق می‌افتد. در این مرحله،

دانه‌های گرده زنده را به دنبال داشته که به کاهش تعداد سنبله‌های بارور و کاهش عملکرد دانه منجر شده است (Hagemeyer, 1997). این نتایج با نتایج تحقیق حاضر که نشان داد در سنبله تنش شوری موجب کاهش تعداد نیام در بوته، تعداد دانه در نیام، وزن هزار دانه تعداد دانه‌های پر، عملکرد دانه و افزایش درصد دانه‌های پوک گردید، همخوانی و مطابقت دارد.

از طرف دیگر، نتایج این تحقیق نشان داد که اعمال تنش شوری در مجموع موجب کاهش کارایی مصرف آب گردید. در حقیقت، اعمال شوری در سطح پایین (۲ دسی‌زیمنس بر متر) کارایی مصرف آب را به طور جزئی و غیرمعنی‌دار افزایش داد، ولی در سطوح بالاتر موجب کاهش معنی‌دار آن گردید. گزارش شده است که تنش شوری در سطوح پایین و متوسط به علت تأثیر روی بسته شدن روزنه‌ها و به دنبال آن کاهش تعرق موجب بهبود کارایی مصرف آب می‌گردد، اما در شوری‌های بالا کارایی مصرف آب را کاهش می‌دهد. با این حال، نشان داده شده است که در گلرنگ و یونجه شوری موجب کاهش کارایی مصرف آب می‌گردد (حیدری شریف آباد، ۱۳۸۰). علت افزایش کارایی مصرف آب در شوری‌های پایین، مصرف آب کمتر است، ولی در شوری‌های بالا مقدار عملکرد بیولوژیک بیشتر از مقدار آب مصرفی کاهش یافته و بنابراین کارایی مصرف آب به طور قابل توجهی کاهش می‌یابد (حیدری شریف آباد، ۱۳۸۰).

نتایج این تحقیق نشان داد که تنش شوری در مجموع موجب افزایش تریگونلین و آلکالوئید کل بذر گردید، به طوری که با افزایش شوری مقدار آلکالوئید کل و تریگونلین افزایش پیدا کرد. بیشترین مقدار آلکالوئید و تریگونلین به ترتیب در سطح شوری ۸ و ۶ دسی‌زیمنس بر متر به دست آمد و سپس با اعمال سطوح بالاتر شوری، به تدریج شروع به کاهش پیدا کرد. گفته می‌شود تنش‌های محیطی نظیر شوری مسیره‌های تولید متابولیت‌های ثانویه را در گیاه القا می‌کنند. در میان متابولیت‌های ثانویه، آلکالوئیدها گروه مهمی را تشکیل می‌دهند. تولید این متابولیت‌ها، سازوکارهایی را برای مقابله با

گردید. در تأیید نتایج فوق، فرهادی و همکاران (۱۳۹۴) نیز گزارش کردند که با افزایش شوری وزن خشک اندام هوایی، وزن تر و خشک میوه نیام و تعداد میوه در بوته کاهش یافت. نتایج مشابهی از تأثیر منفی شوری بر وزن میوه نیام سنبله توسط آروبی و همکاران (۱۳۹۳) منتشر شد. گزارش شده است که اعمال تنش شوری ۱۰ گرم در لیتر حاصل از منبع NaCl موجب کاهش شدید تعداد میوه در بوته به مقدار ۹۷/۵ درصد و تعداد بذر در میوه به مقدار ۹۰ درصد گردید. این کاهش به عدم توازن یونی، کاهش سطح برگ، تجمع املاح، کاهش فعالیت فتوسنتزی و متعاقباً کاهش تولید فرآورده‌های مورد نیاز جهت رشد و تشکیل میوه و دانه نسبت داده شد (Soughir et al., 2013).

شوری می‌تواند بسیاری از فرایندهای مربوط به رشد زایشی که مرتبط با عملکرد دانه است را مختل نموده و به نمو گیاه صدمه وارد سازد. تنش شوری از طریق کاهش قدرت زنده ماندن دانه گرده و کاهش قدرت جوانه زنی آن، باروری و پر شدن دانه را تحت تأثیر قرار داده و به کاهش عملکرد دانه منجر می‌شود (Mirmohammadi Meybodi and Qreyazi, 2002). در گندم یکی از علل کاهش عملکرد دانه، عقیم شدن قسمت انتهایی سنبله گزارش شده است. علاوه بر این، عامل دیگری که باعث کاهش عملکرد می‌گردد، تأثیری است که شوری بر اجزای عملکرد گذاشته و منجر به کاهش تعداد سنبله، تعداد دانه در سنبله و وزن هزار دانه می‌شود (رنجبر و بناکار، ۱۳۹۲). در جو، اثرات منفی شوری بر عملکرد دانه، وزن دانه، تعداد دانه در سنبله، تعداد سنبله‌های عقیم و وزن هزار دانه گزارش شده است (شهیدی و همکاران، ۱۳۸۹). گزارش شده است که در کلزا کاهش تعداد غلاف در بوته ممکن است ناشی از هورمون اسید آسزیک باشد، زیرا بالا بودن این هورمون می‌تواند موجب مرگ دانه‌های گرده شده و بنابراین تعداد گل‌های لقاح یافته و در نهایت تعداد غلاف را کاهش دهد (ناصری و همکاران، ۱۳۹۵). نشان داده شده است که تنش شوری در بادام زمینی موجب کاهش وزن خشک نیام شده است. همچنین، در برنج آبیاری با آب شور، کاهش تعداد

شاخص را برای بیش از صد گونه و رقم از گیاهان زراعی مختلف محاسبه و جمع‌آوری نمودند. آن‌ها شاخص تحمل به شوری برای یونجه، ذرت، نیشکر، گندم، برنج، سویا، آفتابگردان و سورگوم را به ترتیب ۹/۴۳، ۶/۵۶، ۱۰/۶۸، ۱۴، ۸/۰۸، ۹/۳۴، ۱۵/۴۶ و ۱۱/۸۹ گزارش کردند. همچنین، مقادیر EC_{50} متناظر برای گونه‌های زراعی فوق به ترتیب ۸/۴۹، ۵/۵۴، ۹/۸۰، ۱۲/۶۳، ۶/۸۳، ۷/۱۶، ۱۴/۳۷ و ۹/۵۷ دسی‌زیمنس بر متر بود.

مقایسه پارامترهای محاسبه‌شده شاخص تحمل به شوری و EC_{50} شنبلیله (به ترتیب ۷/۵۴، ۶/۵۱ دسی‌زیمنس بر متر) با مقادیر ارائه‌شده برای گونه‌های زراعی فوق می‌تواند تخمینی از تحمل به شوری شنبلیله به دست دهد. بر این اساس، اعداد شاخص تحمل به شوری و EC_{50} شنبلیله نزدیک به ذرت و برنج بوده و بنابراین احتمالاً از ذرت متحمل‌تر و از برنج حساس‌تر است. با این وجود، مطابق با مدل خطی ارائه‌شده توسط Maas و Hoffman (۱۹۷۷) که در آن گروه‌بندی گیاهان از نظر تحمل به شوری براساس اعداد آستانه تحمل به شوری و شیب کاهش عملکرد است، می‌توان شنبلیله را در یکی از این گروه‌ها طبقه‌بندی کرد. با توجه به نتایج این تحقیق، بر اساس مدل خطی Maas و Hoffman (۱۹۷۷) حد آستانه تحمل به شوری شنبلیله براساس عملکرد دانه معادل ۱/۳۰ دسی‌زیمنس بر متر با شیب کاهش عملکرد ۸/۶۴ درصد بود. با مکان‌یابی این اعداد در نمودار واکنش تغییرات عملکرد گیاهان به شوری (Ayers and Westcot, 1989)، شنبلیله را می‌توان از نظر عملکرد دانه در گروه گیاهان نسبتاً حساس (moderately sensitive) به شوری طبقه‌بندی نمود (شکل ۱۰).

نتیجه‌گیری

نتایج این تحقیق نشان داد که شوری تأثیر معنی‌داری بر عملکرد و اجزای عملکرد دانه شنبلیله داشت. تنش شوری، طول نیام، وزن نیام، تعداد دانه در نیام، تعداد نیام در بوته، تعداد دانه پر در بوته، نسبت دانه پر به پوک، وزن خشک اندام

تنش یا تنظیم آن راه‌اندازی می‌کنند (Ahmed et al., 2015). پیش‌ماده مسیره‌های بیوسنتزی متابولیسم ثانویه فراورده‌های حاصل از متابولیسم اولیه هستند. نشان داده شده است که سطوح بالای شوری اثر مخربی بر متابولیسم گیاه داشته و موجب از بین رفتن هومئوستازی سلولی و عدم جفت‌شدن فرایندهای عمده فیزیولوژیکی و بیوشیمیایی می‌گردد. در نتیجه، فعالیت فتوسنتزی کاهش یافته و با کاهش فعالیت فتوسنتزی متعاقباً فراورده‌های فتوسنتزی مورد نیاز برای رشد و نمو کاهش خواهد یافت (Hasanuzzaman et al., 2013; Soughir et al., 2013). گزارش شده است که در سویا و یونجه نیز غلظت تریگونلین برگ طی تنش شوری افزایش پیدا کرد که با نتایج تحقیق حاضر همخوانی دارد (Cho et al., 1999; Tramontano and Jouve, 1997). تریگونلین، برعکس گلیسین بتائین، در شرایط غیرتنش نیز در غلظت‌های بالا در برخی گیاهان تجمع می‌یابد. تصور می‌شود تریگونلین به‌عنوان یک اسمولیت سازگار در پاسخ به تنش شوری عمل کرده و احتمالاً در تنظیم اسمزی القاشده با NaCl، به‌ویژه چنانچه در بافت‌ها یا اندامک‌های خاصی انباشته شود، مشارکت داشته باشد. این تجمع هدفمند اسمولیت، مکانیسم حفاظتی مؤثری را به نمایش می‌گذارد که اجازه می‌دهد اندامک‌های سلولی در شرایط تنش زنده بمانند. از طرف دیگر، از آنجا که بیوسنتز تریگونلین مخزن S-آدنوزیل متیونین را کاهش می‌دهد، به‌عنوان کاهنده واکنش متیلاسیون عمل کرده و بدین وسیله واکنش متیلاسیون DNA القاشده در اثر تنش اکسیداتیو را محدود می‌سازد (Cho et al., 1999).

در این تحقیق از شاخص تحمل به شوری برای ارزیابی واکنش شنبلیله به شوری استفاده شد. شاخص تحمل به شوری معیار قابل اندازه‌گیری برای گیاهانی است که بتوانند EC_{50} بالای محیط را تحمل کنند. در محاسبه این شاخص از آزمایشاتی که Maas و Hoffman (۱۹۷۷) انجام دادند بهره گرفته شده است (رنجبر و آنالقی، ۱۳۹۷). در بررسی شاخص تحمل به شوری گیاهان زراعی مختلف، Steppuhn و همکاران (۲۰۰۵a,b) با استفاده از روابط ریاضی، کاربردهای عملی این

شیب کاهش عملکرد آن ۸/۶۴ درصد برآورد گردید. این در حالی است که مطابق با مدل‌های غیرخطی، کاهش ۱۰ و ۲۵ درصدی در عملکرد نسبی دانه به ترتیب در شوری عصاره اشباع خاک ۲/۴۶ و ۴/۱۹ دسی‌زیمنس بر متر اتفاق افتاد. براساس نتایج این تحقیق، مقدار شوری که در آن عملکرد نسبی دانه به میزان ۵۰ درصد کاهش یافت (EC_{50}) در شوری خاک ۶/۵۱ دسی‌زیمنس بر متر مشاهده گردید. در این تحقیق، شاخص تحمل به شوری شنبلیله ۷/۵۴ محاسبه شد. بنابراین، براساس اعداد حد آستانه تحمل به شوری، شیب کاهش عملکرد و شاخص تحمل به شوری، می‌توان شنبلیله را از نظر عملکرد دانه در گروه گیاهان نسبتاً حساس به شوری طبقه‌بندی کرد.

هوایی، وزن کاه، وزن هزار دانه، عملکرد دانه، شاخص برداشت و کارایی مصرف آب را کاهش و در مقابل، درصد دانه پوک، میزان تریگونلین و آلکالوئید کل دانه را افزایش داد. بیشترین مقدار تریگونلین و آلکالوئید کل به ترتیب از اعمال سطوح شوری ۶ و ۸ دسی‌زیمنس بر متر به دست آمد. اگر چه تنش شوری بر اغلب صفات مورد مطالعه اثر بازدارنده داشت، ولی روند این تأثیر بسته به نوع صفت متفاوت بود. در این تحقیق، از مدل‌های مختلف تجربی برای تعیین حد آستانه تحمل به شوری، شیب کاهش عملکرد دانه، مقدار شوری که در آن عملکرد به اندازه ۵۰ درصد کاهش می‌یابد (EC_{50}) و نیز شاخص تحمل به شوری استفاده شد. مطابق با مدل خطی، حد آستانه تحمل به شوری شنبلیله ۱/۳۰ دسی‌زیمنس بر متر و

منابع

- ارچنگی، آ.، خدامباشی، م. و محمدخانی، ع. (۱۳۹۱) تأثیر تنش شوری بر خصوصیات مورفولوژیک و میزان عناصر سدیم، پتاسیم و کلسیم در گیاه دارویی شنبلیله (*Trigonella foenum-gracum*) تحت شرایط کشت هیدروپونیک. مجله علوم و فنون کشت‌های گلخانه‌ای ۱۰: ۴۰-۳۳.
- آرویی، ح.، ناصری، م.، نعمتی، س. ح. و کافی، م. (۱۳۹۳) تأثیر سیلیس در کاهش اثرات تنش شوری در گیاه شنبلیله (*Trigonella foenum-graecum* L.). مجله پژوهش و سازندگی، نشریه زراعت ۱۰۴: ۱۷۲-۱۶۵.
- بناکار، م. ح.، رنجبر، غ. ح. و سلطانی، و. (۱۳۹۱) واکنش فیزیولوژیکی برخی گیاهان شورپسند علوفه‌ای تحت شرایط شور. مجله تنش‌های محیطی در علوم زراعی ۵: ۶۵-۵۵.
- حسن‌زاده، ا.، رضازاده، ش. ع.، شمس‌ا، س. ف.، دولت‌آبادی، ر. و زرین‌قلم، ر. (۱۳۸۹) مروری بر خواص درمانی و فیتوشیمیایی شنبلیله (*Fenugreek*). فصلنامه گیاهان دارویی ۱۳: ۳۴-۱۳.
- حیدری شریف‌آباد، ح. (۱۳۸۰) گیاه و شوری. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور. تهران.
- رنجبر، غ. ح. و بناکار، م. ح. (۱۳۹۲) اثر تاریخ کاشت و تنش شوری روی عملکرد دانه عقیمی سنبله گندم رقم بم. مجله تنش‌های محیطی در علوم زراعی ۶: ۱۲۱-۱۱۱.
- رنجبر، غ. ح. و آناقلی، ا. (۱۳۹۷) مفاهیم تنش شوری و واکنش گیاه. انتشارات سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران.
- زرگری، ع. (۱۳۷۱) گیاهان دارویی. جلد ۱، انتشارات دانشگاه تهران. تهران.
- شهیدی، ر.، کامکار، ب.، لطیفی، ن. و گالشی، س. (۱۳۸۹) اثر سطوح مختلف شوری و زمان تیمار روی عملکرد و اجزای عملکرد دانه جو بدون پوشه (*Hordeum vulgare* L.). مجله تولید گیاهان زراعی ۳: ۶۳-۴۹.
- صراحی‌نوبر، م.، نیکنام، و. و مرادی، ب. (۱۳۸۹) اثر تنش شوری بر محتوای پروتئین، رنگیزه‌ها، فندها و ترکیبات فنلی در کشت بافت چند گونه از شنبلیله‌های ایران. مجله علوم دانشگاه تهران ۲: ۵۹-۵۳.
- فرهادی، ح.، عزیزی، م. و نعمتی، س. ح. (۱۳۹۴) بررسی اثر تنش شوری بر خصوصیات مورفولوژیک و میزان پرولین هشت توده بومی شنبلیله (*Trigonella foenum-gracum*). مجله پژوهش‌های زراعی ایران ۲: ۴۱۹-۴۱۱.

- مهرآفرین، ع.، قوامی، ن.، نقدی بادی، ح. ع. و قادری، ا. (۱۳۹۰) آلکالوئید تریگونلین، یک متابولیت دارویی ارزشمند گیاهی. فصلنامه گیاهان دارویی ۸: ۲۹-۱۲.
- ناصری، م.، آرویی، ا.، کافی، م. و نعمتی، ح. (۱۳۹۵) اثرات آب شور روی ویژگی‌های فیزیولوژیکی شنبلله در کشت هیدروپونیک. مجله پژوهش‌های آب در کشاورزی ۳۰: ۷۱-۶۵.
- نوح پیشه، ز.، امیری، ح.، غلامی، ا. و فرهادی، س. (۱۳۹۹) بررسی کاربرد نانو ذرات اکسید روی بر صفات فیزیولوژیکی دو رقم شنبلله (*Trigonella-foenum graecum* L.) تحت تنش شوری. مجله فرآیند و کارکرد گیاهی ۹: ۴۳۸-۴۲۳.
- Ahmed, I. M., Bibi, N., Nadira, U. A., Zhang, G. P. and Wu, F. (2015) Tolerance to combined stress of drought and salinity in barley. In: Combined Stresses in Plants. Physiological, molecular and biochemical aspects. (ed. Mahalingam, R.) Pp. 93-121. Springer Publications. Oklahoma State University. New York.
- Amuthaselvi, G. and Ambrose, D. C. P. (2016) Fenugreek. CABI Press. India.
- Ayers R. S. and Westcot D. W. (1989) Water Quality for Agriculture. FAO Irrigation and Drainage Paper. FAO Press. Italy.
- Barahouee, M. and Sabbagh, E. (2017) Influence of vermicompost and salt stress on some characteristics of Fenugreek (*Trigonella foenum-graecum* L.). International Journal of Agricultural Biosciences 6: 60-63.
- Cho, Y., Lightfoot, D. A. and Wood, A. J. (1999) Trigonelline concentrations in salt stressed leaves of cultivated *Glycine max*. Journal of Phytochemistry 52: 1235-1238.
- Chowdhury, M. M. U., Bhowal, S. K., Farhad, I. S. M., Choudhury, A. K. and Khan, A. S. M. M. R. (2014) Productivity of fenugreek varieties (*Trigonella foenum-graecum* L.) in the coastal saline areas of noakhali. The Agriculturists 12: 18-23.
- Danesh Talab, S., Mehrafarin, A., Naghdi Badi, H. and Khalighi-Sigaroodi, F. (2014) Changes in growth and trigonelline/mucilage production of fenugreek (*Trigonella foenum- graecum* L.) under plant growth regulators application. Journal of Medicinal Plants 13: 15-25.
- Hagemeyer, J. (1997) Salt. In: Plant Ecophysiology. (ed. Prasad, M. N. V.) Wiley and Sons, Inc. New York.
- Hasanuzzaman, M., Nahar, K. and Fujita, M. (2013) Plant response to salt stress and role of exogenous protectants to mitigate salt-induced damages. In: Ecophysiology and Responses of Plants under Salt Stress. (eds. Ahmad, P., Azooz, M. M. and Prasad, M. N. V.) Pp. 25-87. Springer. New York.
- Kuo, Y. H., Rozan, P., Lambein, F., Frias, J. and Vidal-Valverde, C. (2004) Effects of different germination conditions on the contents of free protein and non-protein amino acids of commercial legumes. Journal of Food Chemistry 86: 537-545.
- Maas, E. V. and Hoffman, G. L. (1977) Crop salt tolerance-current assessment. Journal of Irrigation and Drainage 103: 115-134.
- Mirmohammadi Meybodi, S. A. M. and Qreyazi, B. (2002) Physiological Aspects and Breeding for Salinity Stress in Plants. Isfahan University of Technology Press. Isfahan.
- Moradikor, N., Didarshetaban, M. B. and Saeid Pour, H. R. (2013) Fenugreek (*Trigonella foenum-graecum* L.) as a valuable medicinal plant. International Journal of Advanced Biological and Biomedical Research 1: 922-931.
- Petropoulos, G. A. (2002) Fenugreek, the Genus *Trigonella*. Taylor and Francis Inc. London and New York.
- Shamsa, F., Monsef, H. R., Ghamoshi, R. and Verdian-rizi, M. R. (2008) Spectrophotometric determination of total alkaloids in some Iranian medicinal plants. Thai Journal of Pharmaceutical Sciences 32: 17-20.
- Soughir, M., Elouaer, M. A. and Hannachi, C. (2013) The effect of NaCl priming on emergence, growth and yield of fenugreek under saline conditions. Journal of Cercetari Agronomice in Moldova 154: 73-83.
- Steppuhn, H., Van Genuchten, M. Th. and Grieve, C. M. (2005a) Root-zone salinity: I: selecting and product-yield index and response functions for crop tolerance. Journal of Crop Science 45: 209-220.
- Steppuhn, H., Van Genuchten, M. Th. and Grieve, C. M. (2005b) Root-zone salinity: II: Indices for tolerance in agricultural crops. Journal of Crop Science 45: 221-232.
- Tester, M. and Davenport, R. (2003) Na⁺ tolerance and Na⁺ transport in higher plants. Annals of Botany 91: 503-527.
- Tramontano, W. A. and Jouve, D. (1997) Tregonelline accumulation in salt-stressed legumes and the role of other osmoregulators as cell cycle control agents. Journal of Phytochemistry 44: 1037-1040.
- Tsay, H. S., Shyur, L. F., Agrawal, D. C., Wu, Y. C. and Wang, S. Y. (2016) Medicinal Plants - Recent Advances in Research and Development. Springer Press. Taiwan.
- Van Genuchten, M. Th. and Hoffman, G. J. (1984) Analyzing crop salt tolerance data. In: Soil Salinity under Irrigation-Process and Management. (eds. Shainberg, I. and Shalhevet, J.) Pp. 285-271. Springer-Verlag, NewYork.
- Volkmar, K. M., Hu, Y. and Steppuhn, H. (1997) Physiological responses of plants to salinity: A review. Canadian Journal of plant Science 78: 19-27.

- Wang, D., Poss, J. A., Donovan, T. J., Shannon, M. C. and Lesch, S. M. (2002) Biophysical properties and biomass production of elephant grass under saline conditions. *Journal of Arid Environments* 52: 447-456.
- Zahir, M. and Hussain, F. (2010) Vegetative growth performance of five medicinal plants under NaCl salt stress. *Pakistan Journal of Botany* 42: 303-316.
- Zheng, X. Q. and Ashihara, H. (2004) Distribution, biosynthesis and function of purine and pyridine alkaloids in *Coffea arabica* seedlings. *Journal of Plant Science* 166: 807-813.

Determination of salt tolerance threshold and effects of using saline water on grain yield and yield components of fenugreek (*Trigonella foenum-graceum*)

Mohammad Hossein Banakar^{1,2}, Hamzeh Amiri^{1*}, Gholam Hassan Ranjbar³, Mohammad Raza Sarafraz Ardakani⁴,

¹Department of Biology, Faculty of Sciences, Lorestan University, Khorram Abad, Iran

²Faculty member of National Salinity Research Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization, Yazd, Iran

³Department of Agronomy, National Salinity Research Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization, Yazd, Iran

⁴Department of Biology, Faculty of Sciences, Yazd University, Yazd, Iran

(Received: 14/03/2020, Accepted: 17/04/2020)

Abstract

This research was conducted to determine the salt tolerance threshold and to evaluate the effects of utilizing saline water on grain yield and yield components under greenhouse conditions located in National Salinity Research Center during 2017-18. Treatments included seven levels of irrigation salinity (0.5, 2, 4, 6, 8, 10, and 12 dS/m) obtained by mixing saline groundwater (14 dS/m) as well as freshwater resources. The statistical design was arranged as a complete randomized block design with three replications. Based on the results, salinity treatment reduced pod length, pod weight, number of seeds per pod, number of pods per plant, number of filled seeds per plant, filled to unfilled seeds ratio, shoot dry weight, straw weight, thousand-seed weight, grain yield, harvest index, and water use efficiency but increased percentage of unfilled seeds. Salt stress increased the amount of seed trigonelline and total alkaloid, as well. The highest value was taken from salinity treatment at the levels of 6 and 8 dS/m, respectively. Although salinity stress harmed most studied traits, the trend of this effect varied depending on the trait. Based on the linear model, the fenugreek salt tolerance threshold and the slope of yield reduction were 1.30 dS/m and 8.64 percent, respectively. According to non-linear models, a reduction of 10 and 25 percent in relative grain yield occurred at 2.46 and 4.19 dS/m, respectively. According to the results, the salinity at which the relative grain yield decreased by 50% percent was observed at soil salinity of 6.51 dS/m. Therefore, based on both the salinity tolerance threshold, the slope of yield reduction, and the salinity tolerance index (7.54), fenugreeks can be classified into the group of moderately sensitive to salinity plants.

Keywords: Alkaloid, Experimental models, Haloculture, Legumes, Trigonelline, Water Use

Corresponding author, Email: h.pirdashti@sanru.ac.ir